

Тетяна Анатоліївна Купцова

В статті розглядається образ «нової жінки», який став вітчизняним відображенням образу європейського феномену «війни статей», що виник в модерній культурі заходу.

Tetiana Kuptsova

Ukrainian “new woman” as the reflection of the image of the European phenomenon of the “war of sexes”

The image of “new woman”, which became representation of European phenomenon of the “war of sexes”, appeared in the modernist western culture, is in the focus of the article.

Загальновідомо, що у сучасних умовах на Європейському континенті відбуваються зміни, які виходять за межі державних кордонів, - це низка основних проблем людського існування, зокрема енергетичних, виснаження ресурсів, проблема монетарної політики, торгівлі та екології, які не можна розв'язати повністю на рівні націй – держав. Досвід Європи може визначити певні дороговкази у майбутнє і сприяти створенню перебудови світового ладу [3,с.173]. Поряд з іншими процесами відбувається така трансформація як утвердження рівності між статтями. Т.М.Мельник слушно зауважує, що така рівність не заперечує відмінностей, а протистоїть нерівності у становищі, незалежності, відповідальності й участі жінки і чоловіка в усіх сферах громадського і приватного життя. Йдеться про рівність, що має за мету захист і забезпечення прав і свобод людини, не допускаючи й викорінюючи реальну існуючу дискримінацію на основі статевої залежності, яка об'єднує зусилля чоловіків і жінок для спільних дій у творенні гендерно збалансованого і соціально справедливого суспільства [5, с.51]. Перебуваючи в загальному контексті розгортання європейського філософського дискурсу, українська філософія в той же час відтворює екзистенціали культурного буття та розвиток

духовності нашого народу, в якому проблема статі хоч і витіснялася на маргінес метафізичного розмислу, але все ж мала певну традицію свого вирішення. Осмислення аспекту гендера в українській філософській думці неможливе без розгляду філософсько-літературної спадщини, без розгляду жіночої літературно-філософської думки і без розгляду образу «нової жінки», який проклав шлях до нових стереотипів, заснованих на розумінні того, що статеві відмінності не мають бути визначальними у суспільному співіснуванні. Яскраві жіночі образи та непересічні долі представлені у творчості українських авторок епохи Відродження нашої національної літератури, зокрема, Ганни Барвінок (Олександри Куліш), Марії Маркович-Жученко та Олександри Псьол - авторки знаної пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». А найяскравішим свідченням гендерних зрушень стало народження «нової жінки» у творчості Лесі Українки. Цей образ став вітчизняним відображенням європейського феномену «війни статей», що виник у модерній культурі Заходу. Захисники патріархатних цінностей в нашій культурі занадто пізно зрозуміли загрозливі тенденції, що свідчили про зміни у сфері гендерних відносин. Щоправда, наша тодішня культура феномен нової жінки не помітила. В. Агеєва підкреслює: «Нові жінки Лесі Українки, зокрема, і в силу того, що вони зодягнені в історичні костюми, zostалися майже непоміченими. Ольга Кобилянська була ідеологічнішою й одвертішою, проте в її новелах, як «Природа», «Меланхолійний вальс», «Некультурна», феміністичний аспект зостався майже непрочитаним ...» [1, с. 6] В той же час, дослідниця зазначає, що здобутки сексуальної революції, яку зазвичай датують 1830-1930 рр., знайшли і в українському модернізмі суперечливе, драматичне й доволі розмаїте відображення [1, с. 6-7]. Проблемою жіночого призначення та тих труднощів, які виникали між родинним життям та суспільним служінням переймалася активна учасниця змагань за визволення жіноцтва Софія Русова, яка писала: «...Мимоволі виникало питання, чи мала я право захоплюватись політичною діяльністю, коли вона мала неминуче привести до руїни родинного спокою. І життя моє постійно калічилось суперечкою між цими двома обов'язками:

родина, діти, чоловік – всіх я їх кохала; а з другого боку – громада, рідний край. Нікому з жінок не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця і страшенна драма в серці» [2, с. 125]. Русовій належить і такий пасаж: «Немає щастя поза сім'єю і поза батьківщиною, кожен – сиди у своєму гнізді, пускай коріння у рідну землю» [7, с. 422].

Візаві Русової Мілена Рудницька відповідала на запит своєї подруги, зазначаючи, що активна заангажованість у дві життєві сфери – приватну та суспільну лише збагачує життя жінки, робить його цінним та цікавим. М. Богачевська-Хомяк слушно підкреслює, що «ці жінки прагнули узгодити й гармонізувати материнський інстинкт – що часто обмежував і підривав потреби жіночої емансипації – з професійною та громадською працею. Це намагання неминуче й відчутно боляче врзалося в їхнє життя. Справа була не просто в кар'єрі – її можна було зректися. Покоління Рудницької, виховане з глибоким почуттям відповідальності перед народом, вважало громадську працю своїм обов'язком, органічним продовженням того ж материнства. Чоловіки ж, яких причаровували інтелігентність і дотеп, підсвідомо припускали, що дитина має задовольнити усі амбіції жінки. Одна з перших статей Рудницької – роздуми про труднощі поєднання материнства і громадської праці. Цей конфлікт роздирає її впродовж цілого життя: почуття вини перед сином переслідує Мілену – вона постійно картає себе за те, що не присвячує своєму «Іванкові» належної уваги...» [2, с. 125]. Повертаючись до постаті Софії Русової однієї з найвидатніших українських діячок-революціонерок, видатного педагога і активістки жіночого руху в діаспорі, можна сказати, що вона являється яскравим прикладом символічного насильства суспільства над жінкою через дію усталених традицією стереотипів, водночас, являючись яскравим прикладом емансипованої жінки, інтереси якої виходять за рамки сім'ї, адже вона відчуває себе істотою суспільною. Вона вже претендує не тільки на сімейні, родинні, але й суспільні, ділові відносини. Звичайно такі орієнтації змінили традиційну поведінку жінки. Створюється образ яскравої особистості, самодостатньої, активної, діяльної, освіченої, яка прагне і загального, і особистого щастя.

Відтоді виникають і нові труднощі між родинним життям та суспільно-громадською діяльністю. В другій половині XIX століття жінка заявляє про свою самодостатність, вона намагається «втручатися» в чоловічі сфери діяльності – громадську, політичну, освітню, професійну. Її емансипація виражається не стільки в вільній поведінці, стільки в участі в суспільній, науковій, трудовій діяльності. Софія Русова повністю відповідала такому образу емансипованої жінки, навіть своїм вбранням, відповідаючи йому: «За все своє життя я не звертала уваги на свій одяг, але не забути мені і цю хвилину того переодягання – яку образу, приниження моєї людської гідності пережила я в той мент, і як я раділа, що побачення відбувалися за ґратами, що я там сиділа в якійсь наче шафці, такій темній, що чоловік мій, мої рідні не могли бачити мого вбрання». [7,с.83] Її діяльність мала виключне значення в жіночому русі. В.Л.Погребна слушно відмічає: «Емансипована жінка демонструвала новий тип поведінки в суспільстві. Потяг жінок до праці, до зближення з народом породило принцип спрощення (побуту, одягу, зневаги до культу речей)[6, с.65]: «Жили вбого, але я в своєму демократичному піднесенні раділа цим злидням, і коли одного разу, одержавши гроші за лекції, Ол. Ол. Приніс на вечерю сардинки, я обурилась на таке буржуазне порушення нашого аскетизму. [7, с.51]Треба було шукати десь якоїсь роботи. Але я скористала з цієї прикрої події, щоб зреалізувати свої давні мрії, - зректись всякого буржуазного життя, підійти ближче до села, жити так, як живуть мільйони народу, від слів від промов перейти до правдивого життя, до праці» [7, с.66]. Зразком сильної жінки може служити і О.П.Косач, якою так захоплювалась Русова: «Це була горда і пишна панночка, якої ми трохи боялись, вона завше мовчки слухала жарти брата, але й сама іноді вміла вставити дуже влучне слівце. Обидві ці пані завше ходили в чудових українських убраннях. Ми чули, що сестра Драгоманова була вже заручена з волинським мировим посередником Петром Косачем [7, с.43]. Сама пані Косач є одним з найбільш видатних жіночих типів. Це була завзята українка, яка своє українство виявляла не лише в патріотичних словах, а провадила його активно в родинному життю і в громадянстві. Балакала вона

тільки по-українськи, чистою полтавською мовою. Дітей своїх виPLEкала в родині на українській культурі, додаючи до неї можливо більш західних мов – усі її діти дуже добре знали французьку, німецьку і дехто з них (Леся) і італійську. Довгий час уся родина жила на Волині, за смертю п.Косача переїхала до Києва, жили і в Києві, і в Гадячському повіті, де у Ольги Петрівни була своя земелька. В Києві хата пані Косач була центром шовіністичного українства, з твердим негативним відношенням і до росіян і до жидів. Ці погляди Олена Бджілка і висловлювала дуже сміло і певно в тому часописі, який вона деякий...[7, с.43]. Останні часи після Революції вона деякий час жила у своєї доні на Поділлі, пізніше приймала участь в філологічних працях Наукової Академії. Ольга Петрівна – це справді мармурова постать: ніколи за ціле життя вона ні на крок не відступила від своїх переконань. Ворогів вміла болюче уязвити. Вона була в великій пошані в родині Лисенка і Старицьких. Вона приймала участь в літературній праці українців, писала вірши та оповідання, але вони не мають того значення, яке мала сама Вона – О.Косач і того впливу, який ця жінка на чималу частину українського громадянства» [7, с.43-44]. Згадує Софія в своєму щоденнику ще один образ «нової жінки», ще одну прекрасну постать емансиповану, суцільну в своїй морально-інтелектуальній незалежності, невіддільну ніяким життєвим перешкодам, віддану одній високій меті пані Олександрі Яковлівні Єфименко, чоловік якої був хворий на епілепсію, яка заробляла на родину, 5 дітей: «І ось Олександра Яковлівна стала працювати за двох: номінально Петро Савич служив у якомусь банку, та всю його працю, всі папери Ол.Як. забірала додому і виконувала за нього. Крім того, сама писала свої історичні праці і працювала цілими днями й ночами. Але що значила ця тяжка праця в порівнянні з тими страшними постійними турботами, які вона переживала, стежачи за здоров'ям свого чоловіка, - ні одної спокійної хвилини... Ні вдень, ні вночі, не мала вона ні спокою ані спочинку. Яка це прекрасна жінка була, не знала я за все життя іншої з такою дужою душею, з таким ясным розумом.» Вона займалась історією України, її монографії про історію України, досліді про Сковороду, публіцистичні статті, присвячені національним

українським справам. На початку XX ст. Єфименко дістала посаду лектора історії України на жіночих курсах. Пізніше Харківській Університет визнав Ол.Як. достойною професорського звання, а її підручник історії визнали, як дисертацію на магістра. В 1918 її вбили разом з донькою большевики» [7, с.110-112]. Софія Русова відмічає, що в той час розпочався жіночий рух і «чимало дівчат і жінок поїхало за кордон учитись в університетах». При цьому з гордістю вказує на працьовитість, наполегливість українок в навчанні: «Французи і професори, і студенти, добре ставилися до наших студенток, відзначали їхню працьовитість. Вони казали: «Якщо ви ввечері пізно, коли все місто спить, побачите освітлене вікно, то будьте впевнені, що то вчиться студентка з Росії» [7, с.130]. Хоча Русова ніколи не ідентифікувала себе із ідеологією фемінізму, вона брала участь в роботі цілого ряду впливових українських жіночих організацій, тому вважається однією із послідовних українських емансипаток: «При Громадському комітеті, де був відділ опіки над жіноцтвом і дітьми, працювало щиро і дружньо чотири жінки: пп.Галаган, Григорієва, я і пані Шаповал. Добували усякими зв'язками гроші, рятували жінок і діточок, яким не велося в еміграційному життю» [7, с.241]. Але Софія, віддаючи сили громадській праці, освіті українок, лютувала, спостерігаючи роз'єднаність Жіночої Ради, піддавала критиці байдужість її членів: «В неділю наша Жіноча Рада спробувала улаштувати «чай у Беранека», закликали усі Високі Школи – ніхто не прийшов, тільки двоє Антоновичей, моя Люба і президіям. Поговорили, покушали і розійшлись. Така злість! Така роз'єднаність, така взаємна лютість!» [7, с.279]. Русова займала активну громадську позицію, не зважаючи на те, що «політична праця на той час була майже неможлива, бо уряд всякій навіть культурній праці ставив найбільші перешкоди, так що молоді партії всі перейшли до терору. Його розпочала Віра Засулич, стрітивши в генер. Трепова, щоб заступитись за права студентів, яких почали в той час суворо переслідувати за найменше змагання до самоорганізації, хотя б і тільки культурної» [7, с.80]. Ні царські тюрми, ні жандармські переслідування, ні маленькі діти не могли перешкодити її активній позиції, національній борні: «А

сперечатися нам прийшлося не довго, бо скоро на наше нове помешкання коло костелу прийшли жандарі, зробили трус, нічого компрометуючого не знайшли, хоч у мене тоді й схована була між стелею і горищем розібрана друкарська машина і шрифт «Народної Волі», але й без конкретних обвинувачень мене все-таки арештували. Тяжкі це хвилини, коли ворожа сила забірає матір і дружину від рідного огнища. Синові моєму було тоді три роки, дочці – півтора, вони не розуміли тої трагедії, що була в серці мого чоловіка й моєму, але той жах, що світився в очах мого сина й був тою першою іскрою, що зробила його на все життя палким революціонером [7, с.82]. Тоді теж пам'ятаю – саме один примірник «громади» Драгоманова. Але я непомітно схопила всі «компрометуючі» папери і, накинувши на них пелюшки, обгорнула ними сплячу мою доню, вихопила її з ліжка і сміливо звернулась до жандармів» [7, с.89]. Найтяжчою дисциплінарною карою в руках тюремного начальства вважала Софія заборону співати. Навіть коли Русова привезла свого сина Юрка за кордон на операцію і опинилася на території Провансу, вона вдягла сина в українське вбрання і сам Містраль (відомий провансальський поет) звернув на них увагу: «Я сказала йому привітання од українських прихильників, розказала під яким суворим режимом живе Україна і як їй тяжко розвивати свою національну культуру» [7, с.128]. І коли її сина Михайла виключили з Харківського університету «за українство», вона не стала відмовляти його зупинитись чи приховувати свої погляди, а залишалась взірцем для наслідування для своїх дітей: «В Петербурзі Русова, бачачи інтерес української молоді до українства конспіративну організувала групу українок, щоб прочитати їм курс граматики української мови і курс української літератури. Пізніше почалася Японська війна і дівчата пішли доглядати за хворими і пораненими: «...в Харбіні наші сестри теж так геройськи охороняли хворих, що одна з них була нагороджена Георгіївським хрестом» [7, с.143]. Ненавиділа вона рутину, формальну дисципліну, відмічаючи, що може в цьому були і її помилки, і її успіх. Справжнім випробуванням для діячки була розлука з Україною: «...і до болю хотілося кинути науку, вернутися додому, страждати і битись знову в

залізних ланцюгах царського режиму» [7, с.129]. Попри всю зайнятість, громадську працю, арешти, моральну виснаженість Софія Русова залишалась відданою дружиною: «Тяжко мені було розлучатися вже напади тої хвороби серця, від якої через три роки після того й померла. Хоч ми ще не були повінчані, але я зосталась з Ол. Ол., як його жінка, і ми переїхали скоро в невеличку кімнатку на Літейному, а Мімочка поїхала до Києва [7, с.51]. Теперішня молодь простіше ставиться і до сексуальних відносин, і взагалі до соромливості, але мені, вихованій в прозоро-чистій атмосфері нашого дівочого життя, мені, яка думала, що можу завагітніти від першого поцілунка мого нареченого, це життя в одній кімнаті стояло переді мною, наче якийсь кошмар. А ще бувало так, що до Русова прийдуть люди дуже рано, треба одягатись за занавіскою – це була мука для мене! Гольдштейн – друг Ол. Ол. завше висміював цю мою кумедну соромливість»

Таким чином для жінки-українки, яка вступила на шлях соціальної самореалізації виникало чимало проблем, які інколи ставали внутрішньою сімейною трагедією, загрожували непорозумінням і несприйняттям родиною її діяльності. Чіткий рольовий розподіл між чоловіками і жінками накладав свої стереотипні вимоги, не даючи вільно проростати новим гендерним відносинам. «Нова жінка», з одного боку намагалася жити і творити по чоловічим стандартам, але, з іншого, вона заявила про свою самостійність і самооцінку, хотіла вийти з цього канону. Цей вихід на той момент не міг бути «демонстративним», жінка не мала змоги прямо виразити свою гендерну сутність. Долання патріархатних моральних табу, засторог драматизували й ускладнювали рух українського суспільства до модернізаційних процесів. І цілком слушними є слова І.Грабовської про те, що дослідження історичних жіночих постатей потребує пильної уваги не лише до героїчного вчинку в житті жінки, а і до її біографії в цілості. Лише тоді ми матимемо дійсну історію і культурного героя з людським обличчям. «Постать на постаменті ніколи не зможе викликати такої зацікавленості, як жива особистість в цілості її проявів, проблем, жадань, надій та громадянському прояві»[4, с.148].

Перелік використаних джерел

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія / Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003.
2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939 / Марта Богачевська-Хомяк. – К.: Либідь, 1995.
3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському Клубові.
4. Грабовська І., Купцова Т., Талько Т. Репрезентація архетипів у гендерних стереотипах української культури. Монографія. – К.: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012.
5. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. – К.: Стилос, 2010
6. Погребная В.Л. Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н.Д.Хвошинской (60-80-е годы XIX столетия). Монография. – М., 2008.
7. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова – К.: Поліграфкнига, 2004.